

# دانشنامه جهان اسلام

ش

شهادت (۲) - شیعه

(۲۸)



زیر نظر  
فلاحتی حداد و عادل

تهران ۱۳۹۹

**منابع:** محمد ابوسعید بنگلادشی، «ادیان و مذاهب در بنگلادش»، طلوع، سال ۲، ش ۶ (تابستان ۱۳۸۲)؛ ایران رکن آبادی و لیلا بروجردی، گزارش وضعیت عمومی فعلی شیعیان جهان مشتمل بر نقاط قوت و ضعف و راه‌حل‌های پیشنهادی به همراه اهم فعالیت‌های مجمع جهانی اهل بیت (ع) در این کشورها، [تهران] ۱۳۹۴ ش؛ محمدعلی شاه‌حسینی، «شیعیان بنگلادش»، اخبار شیعیان، ش ۴۰ (اسفند ۱۳۸۷)؛ «عزاداری امام‌حسین (ع) در بنگلادش»، چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، ش ۲۱ (اسفند ۱۳۸۴)؛ گزیده احوال و آثار قاضی نذراالاسلام (شاعر ملی بنگلادش)، ترجمه محمدعسی شاهی و کلثوم ابوالبشر، به کوشش علی اورسجی، داکا: راینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴ ش؛ «محرم و عاشورا در بنگلادش»، راینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - داکا، ۱۳۹۸ ش.

Retrieved Feb. 15, 2020, from [https://dhaka.icro.ir/uploads/Moharram&Ashura\\_Bangladesh\\_79380.pdf](https://dhaka.icro.ir/uploads/Moharram&Ashura_Bangladesh_79380.pdf); Annu Jalais, "Bengali 'Bihari' Muharram: the identitarian trajectories of a community", in *Sūdasier- Chronik = South Asia chronicle*, vol. 4, Berlin: Institut für Asien-und Afrikawissenschaften, 2014; Rafiqul Islam, "Islam in Bangladeshi society", *South Asian cultural studies*, vol. 2, no. 2 (Oct. 2009). Retrieved Feb. 17, 2020, from <https://blogs.edgehill.ac.uk/sacs/files/2012/07/Document-3-Rafiqul-I-Islam-in-Bangladeshi-Society.pdf>; Syedur Rahman, *Historical dictionary of Bangladesh*, Lanham, Md. 2010; Tariq Ahmad, "Bangladesh: treatment of religious minorities", The United States, Department of Justice, 2016. Retrieved Feb. 17, 2020, from <https://www.justice.gov/eoir/file/882896/download>; "The World's Muslims: unity and diversity", Pew Research Center, 2012. Retrieved Feb. 17, 2020, from <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2012/08/the-worlds-muslims-full-report.pdf>.

### ۱. (ز) کشورهای جنوب شرقی آسیا

#### ۱. از آغاز تا تأسیس کشورها

پیشینه حضور شیعیان در جنوب شرقی آسیا احتمالاً به قدمت حضور اسلام در این منطقه است. تشیع عمدتاً از طریق ایران و هند (بیشتر جنوب هند) و یمن به جنوب شرقی آسیا راه یافت. درباره سابقه حضور شیعیان در جنوب شرقی آسیا در میان پژوهشگران اختلاف است. برخی به تقدم تسنن و تداوم آن در این مناطق تا امروز باور دارند و احتمال حضور شیعیان و دستیابی به قدرت و نفوذ سیاسی را در دوره‌های آغازین

توابع هی‌گنج<sup>۱</sup> در سهلت اهمیت بیشتری نسبت به دیگر مناطق بنگلادش در برگزاری مراسم محرم دارد («محرم و عاشورا در بنگلادش»، ص ۶).

همچنین، محرم اهمیت و جایگاهی ویژه در ادبیات منظوم و منثور بنگالی دارد. قاضی نذراالاسلام، شاعر ملی و حماسی بنگلادش، شاهکارهایی در این باره به بنگالی آفریده است. یکی از مشهورترین اشعارش شعر «محرم» است. نذراالاسلام در این شعر ایثار و فداکاری حضرت امام‌حسین و مظلومیت زنان و کودکان اهل بیت علیهم السلام را به تصویر کشیده است. این شعر مشهور از مهم‌ترین آثار منظوم در ادبیات بنگالی درباره قیام امام‌حسین و یارانش به‌شمار می‌آید (گزیده احوال و آثار قاضی نذراالاسلام، ص ۳۰، ۱۰۸-۱۰۹؛ شاه‌حسینی، ص ۴۸؛ نیز برای اطلاع بیشتر درباره قاضی نذراالاسلام و اشعار وی درباره محرم ← نذراالاسلام\*، قاضی).

در حوزه ادبیات داستانی نیز، رمان حماسی بیشاد سیندهو (دریای غمها)، نوشته میرمشراف‌حسین، از مهم‌ترین آثار درباره اهداف و انگیزه‌های قیام امام‌حسین علیه السلام به زبان بنگالی است. هرچند، این کتاب پشتوانه تاریخی مستند و مستحکم ندارد، میان مسلمانان بنگلادش محبوبیت فراوان دارد (گزیده احوال و آثار قاضی نذراالاسلام، ص ۳۰؛ «محرم و عاشورا در بنگلادش»، ص ۳؛ شاه‌حسینی، همانجا). در ایام محرم و در منازل و جلسات مهم در روستاها و شهرها، کسی این کتاب را می‌خواند و شرکت‌کنندگان به عزاداری می‌پردازند. درباره واقعه کربلا سروده‌ای بومی (بنگالی) به نام «زاری» نیز میان شیعیان بنگلادش رواج دارد که اغلب طلاب مدارس دینی، در مراسم مختلف، آن را می‌خوانند (شاه‌حسینی، همانجا).

برخی کتابهای شیعی مانند نهج البلاغه، صحیفه سجاده، نَفْسُ الْمَهْمُومِ فِي مُصِيبَةِ سَيِّدِنَا الْحُسَيْنِ الْمَظْلُومِ محدث قمی (ع قمی\*)، عباس بن محمد رضا) و لَهْوُ سید رضی الدین ابن طاووس، نیز به بنگالی ترجمه و چاپ شده‌اند (ع محرم و عاشورا در بنگلادش»، ص ۸).

در بنگلادش، درگیری و اختلاف مذهبی بارزی میان اهل تسنن و شیعیان وجود ندارد (رفیق الاسلام<sup>۲</sup>، ص ۵). با این حال، برخی گزارشها درباره حمله به شیعیان بنگلادش در دست است؛ برای مثال در ۱۳۹۴ ش به واعظی شیعه در جنوب غربی بنگلادش حمله شد که در نهایت، به درگذشت وی منجر گردید. در همین سال و پس از این حادثه نیز، بر اثر انفجار بمب در مقر عزاداری شیعیان در داکا، دست‌کم یک تن کشته شد و حدود هشتاد تن زخمی شدند (طارق احمد<sup>۳</sup>، ص ۱۷-۱۸).

گرسیک<sup>۱۲</sup>، در محلی به نام لران<sup>۱۳</sup> (به معنای محل استقرار لرها)، اقامت کردند. بنابر قولی مشهور، در ۹۱۳/۳۰۱ خاندانی به نام جاوانی الکردی<sup>۱۴</sup> از ایران به منطقه پاسای (پاسی)\*<sup>۱۵</sup> در شمال سوماترا\* رفتند، که احتمالاً خط جوی منسوب به این خاندان و از ابداعات آنها باشد (فاطمی، ص ۵۶؛ سونیوتو<sup>۱۶</sup>، ص ۵۰؛ عابدین نوردین، ص ۱۱۱). خاندان شیعی دیگری نیز در دوره رکن الدوله دیلمی در ۹۶۹/۳۵۸، در سوماترای شرقی، در منطقه‌ای به نام نگری سیاک<sup>۱۷</sup> (شهر شیعیان) می‌زیسته‌اند. همچنین، خاندانی به نام رومای<sup>۱۸</sup>، از طایفه شبانکاره، در شمال و مشرق سوماترا ساکن بوده‌اند و احتمالاً، این منطقه به نام آنها رومی<sup>۱۹</sup> نامیده شد، که بعدها، به لمبری<sup>۲۰</sup> و سپس لموری<sup>۲۱</sup> تغییر کرد. سنگ قبری به نام فاطمه بنت میمون متعلق به سده پنجم / یازدهم در نوسانترا، در روستای لران، یافته شده‌است. یافته‌های باستان‌شناسی در حوالی این قبر نشان می‌دهد که اجتماعاتی از عربها و ایرانیان در سده‌های چهارم و پنجم / دهم و یازدهم به آنجا آمد و شد داشته‌اند. گویا، فاطمه دختر صاحب کاروان و با خاندان لرها در ارتباط بوده‌است (فاطمی، ص ۳۸-۴۲؛ سونیوتو، ص ۵۱، ۵۶-۵۹؛ عابدین نوردین، همانجا).

بر اساس برخی شواهد تاریخی، سلطنت چامپا و پادشاهی آیوتایا (سِ سیام)\* تحت نفوذ و تسلط شیعیان ایرانی بودند. به علاوه، شواهد بسیار از تأثیر شیعیان در مقام کارگزاران سلطنتی و فرستاده‌های سیاسی حکومت صفوی، و نفوذ ایرانیان و تعلیم اهل بیت در برخی از مناطق آسیای جنوب شرقی در دست است. سیام (تایلند امروزی) در ورود جریانهای شیعی به جنوب شرقی آسیا سهم بسیار داشت. دو شهر مرگویی<sup>۲۲</sup> و تناسریم<sup>۲۳</sup>، که امروزه در مناطق جنوبی میانمار قرار دارند، در گذشته متعلق به سیام، و محل رفت و آمد بازرگانان شیعی و ایرانی بودند (فاطمی، ص ۴۵-۴۷؛ > تاریخچه و فرهنگ شیعه در جنوب شرقی آسیا <، همان مقدمه، ص XXI؛ چولاراتانا<sup>۲۴</sup>، ص ۱۲۶-۱۳۱؛ مارسینکوفسکی<sup>۲۵</sup>، ص ۱۲-۱۳).

مهاجرت سادات حَضَرَمِی\* و باعَلَوِی\* یکی دیگر از عوامل نفوذ و گسترش تشیع در جنوب شرقی آسیا بود. به باور برخی، در دوره امویان و عباسیان (سده‌های اول تا هفتم)، گروهی از سادات و شیعیان بر اثر سخت‌گیریهای حکام به حجاز و

اسلامی شدن جهان مالایی ضعیف می‌دانند و بر آن‌اند که ارادت مالاییان به علی علیه‌السلام و خاندانش نشانه تشیع مردم این منطقه نیست (ذوالکفلی<sup>۱</sup>، ص ۳-۴؛ ازرا<sup>۲</sup>، ص ۷-۱۰، ۱۵). عده‌ای دیگر با استناد به اسناد و مدارک گوناگون تاریخی و فرهنگی، به تقدم تشیع و نقش مهم آن در اسلامی‌سازی این منطقه باور دارند. از نظر آنان، شواهد موجود، همچون سنگ قبرها و آثار و حکاکیهای قدیم، نشان‌دهنده هم‌زمانی ورود شیعیان یا دوست‌داران اهل بیت به جنوب شرقی آسیا و ورود اسلام به این مناطق در سده‌های نخستین هجری است (سِ فاطمی<sup>۳</sup>، ص ۴۷-۵۱؛ فینر<sup>۴</sup> و فورمیکس<sup>۵</sup>، ص ۱۲؛ عابدین نوردین<sup>۶</sup>، ص ۸۷). پژوهشهای جدید بر روی سنگ‌نوشته‌های چامپا<sup>۷</sup> این نظر را تقویت می‌کند، که شیعیان در سده پنجم / یازدهم اسلام را به جنوب شرقی آسیا بردند. این دسته از پژوهشگران تشکیل سلطنت و دستیابی به قدرت سیاسی شیعیان در دوره‌های آغازین را از مهم‌ترین عوامل گسترش تشیع در جنوب شرقی آسیا می‌دانند. برای نمونه، از نظر آنها نخستین سلطنتهای اندونزی به‌ویژه در آچه\* و جاوه\* (سِ ادامه مقاله) شیعه بوده‌اند (سِ فاطمی، فینر و فورمیکس، همانجا؛ عابدین نوردین، ص ۸۷). مارسدن<sup>۸</sup>، از روحیه رواداری و اظهار ارادت مالاییان به حضرت علی نتیجه گرفته‌است که آنها بیشتر تحت تأثیر تشیع بوده‌اند (ص ۳۴۶). با وجود این، به نظر می‌رسد تمایلات شیعی که در سنتهای ادبی و آیینی محلی تجلی پیدا کرده بود، بیشتر با عناصری مانند ارادت به اهل بیت علیهم‌السلام ارتباط داشته‌است تا کلام و فقه شیعی (همانجا؛ نیز سِ فینر و فورمیکس، ص ۵؛ ذوالکفلی، همانجا؛ > تاریخچه و فرهنگ شیعه در جنوب شرقی آسیا <، مقدمه سفیان<sup>۱۰</sup>، ص XX).

ایرانیان از گروه‌های تأثیرگذار در گسترش تشیع در جنوب شرقی آسیا بودند. ارتباط آنان با این مناطق که بیشتر انگیزه تجاری داشت، بعدها زمینه مهاجرت جماعتی از شیعیان ایرانی به بخشهایی از جنوب شرقی آسیا را فراهم کرد. در سده چهارم / دهم، خاندانهای ایرانی از شهرهایی نظیر کاشان، آبرکوه و همچنین گروهی از لرها، که پرشمارترین آنها بودند، به نوسانترا<sup>۱۱</sup> (مجمع‌الجزایر اندونزی) مهاجرت کردند. ظاهراً، لرها در ۹۱۲/۳۰۰ به جزیره جاوه مهاجرت کردند و در نزدیکی

- |                 |                  |                                                       |            |             |                  |
|-----------------|------------------|-------------------------------------------------------|------------|-------------|------------------|
| 1. Zulkifli     | 2. Azra          | 3. Fatimi                                             | 4. Feener  | 5. Formichi | 6. Abidin Nurdin |
| 7. Champa       | 8. Marsden       | 9. <i>Sejarah &amp; budaya Syiah di Asia Tenggara</i> |            | 10. Sofjan  | 11. Nusantara    |
| 12. Gresik      | 13. Leran        | 14. Jawani al-Kurdi                                   | 15. Pasai  | 16. Sunyoto | 17. Negeri Siak  |
| 18. Rumai       | 19. Rumi         | 20. Lambri                                            | 21. Lamuri | 22. Mergui  | 23. Tenasserim   |
| 24. Chularatana | 25. Marcinkowski |                                                       |            |             |                  |

همراه سپاه چیربون و پس از آن، سپاه سلطنت دماک\*<sup>۱۰</sup> (حک: سده‌های نهم و دهم) بود. در نبرد سلطان دماک برضد پرتغالیها، وجود این پرچم را در میدان جنگ عامل پیروزی سلطان دماک دانسته‌اند (وسینگ<sup>۱۱</sup>، ص ۱۹۱-۲۱۸؛ سودیان<sup>۱۲</sup>، ص ۱-۱۶؛ ظفر اقبال، ۱۳۸۴ ش ب، ص ۵۱؛ قس ویرینجا<sup>۱۳</sup>، ص ۱۰۵).

تعالیم و فعالیت‌های پیروان طریقت‌های صوفیه نیز از دیگر راه‌های نفوذ فرهنگ شیعی در این مناطق بود. ولی سونگو (نُه ولی جاوه‌ای) که نخستین مبلغان مسلمان در جنوب شرقی آسیا به‌شمار می‌روند، از جمله صوفیانی بودند که به تبلیغ اسلام به‌ویژه در میان ساکنان جزیره جاوه پرداختند (فاطمی، ص ۷۵؛ ازرا، ص ۷۶؛ سونیوتو، ص ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۶۱-۱۶۳؛ محمد ضیاء شهاب و عبداللّه بن نوح، ص ۱۷۴، ۱۸۰-۱۸۲؛ نیز ← ولی سونگو\*). ولی سونگو از تبار جاوه‌ای و ایرانی و عرب بودند. نخستین داعی مشهور اسلام در جاوه، سید مولانا ملک‌ابراهیم کاشانی (متوفی ۸۲۲/۱۴۱۹)، تاجر گجراتی ایرانی‌الاصل و از نوادگان امام زین‌العابدین بود که به جاوه مهاجرت کرد (سونیوتو، ص ۷۲-۷۶، ۱۴۹؛ باروچی، ص ۱۷۸؛ قس محمد ضیاء شهاب و عبداللّه بن نوح، ص ۱۸۰-۱۸۱). در حدود دهه ۸۴۳/۱۴۴۰، دو برادر از چامپا به نامهای علی مرتضی<sup>۱۴</sup> و علی رحمت‌الله به‌همراه پسرعمویشان، ابو حوریه، به جاوه رفتند. شیخ‌ابراهیم سمرقندی، پدر این دو برادر، تاجری ایرانی بود که از سمرقند به چامپا مهاجرت کرده بود. ظاهراً، شیخ‌ابراهیم برای تبلیغ اسلام به چامپا رفت و با دختر پادشاه ازدواج کرد. علی رحمت‌الله، بعدها، به سونان امپل ملقب شد و علی مرتضی به سونان کالی جاگا مشهور شد (سونیوتو، ص ۸۱-۸۳).

همچنین، شیخ‌داتوک عبدالجلیل<sup>۱۵</sup> که بعدها به سیتی جنار مشهور شد، یکی از اولیای نُه‌گانه جاوی است که نسب او را به واسطه امام حسین، به امام علی و حضرت فاطمه می‌رسانند. سیتی جنار برای تحصیل علوم اسلامی هفده سال در ایران و عراق کنونی سپری کرد. او استادی داشت که به مولا شیعه منتظر مشهور بود. مولا شیعه منتظر به سیتی جنار لقب عبدالمالک بغدادی داد و به او روش‌های سیروس‌لوک عرفانی را آموخت. سیتی جنار، در حکومت شیعی پاسای صاحب‌منصب بود، گویا برای تبلیغ مشرب خود عازم جاوه شد. هرچند، به‌سبب تبلیغ افکار وحدت وجودی، سایر اولیای جاوه‌ای وی را تکفیر و اعدام کردند (همان، ص ۳۱۸؛ باروچی، ۱۸۰-۱۸۲).

حضرت موت مهاجرت کردند و از آنجا راهی شبه‌قاره هند و جنوب شرقی آسیا شدند. در میان آنان، برخی اعقاب احمد بن عیسی مهاجر (سادات حسینی) نیز بودند که برای دعوت مردم به اسلام راهی مناطق جنوب شرقی آسیا نظیر تایلند، مجمع‌الجزایر اندونزی، شبه‌جزیره مالایی و مجمع‌الجزایر فیلیپین شدند (← دمشقی، ص ۱۶۸-۱۶۹؛ فینر و فورمیکس، ص ۱۲؛ سانتوس مورالس<sup>۱</sup>، ص ۱۴۲؛ محمد ضیاء شهاب و عبداللّه بن نوح، ص ۳۷-۳۸، ۱۸۰-۱۹۲). از این‌رو، حضرمیه‌ای شیعه و سید در گسترش اسلام و تأسیس سلطنت‌های اسلامی و در نتیجه، ترویج تشیع در این منطقه سهمی بسیار مهم داشتند (ابوبکر آچه<sup>۲</sup>، ص ۲۳-۲۵؛ محمد ضیاء شهاب و عبداللّه بن نوح، ص ۱۷۳، ۱۹۳-۲۰۶).

با علویان نیز، به‌سبب سیادت، در جوامع جنوب شرقی آسیا جایگاهی ممتاز یافتند (← فینر و فورمیکس، ص ۵۴، ۱۲؛ ریتیچی<sup>۳</sup>، ص ۵۶؛ > تاریخچه و فرهنگ شیعه در جنوب شرقی آسیا<، همان مقدمه، ص XVIII). برای نمونه، نخستین پادشاه پرلاک<sup>۴</sup> (در جنوب سوماترا) سلطان علاء‌الدین سیدمولانا عبدالعزیز شاه (حک: ۲۲۵-۲۵۰ / ۸۳۹-۸۶۴) بوده‌است که نسبش را از طریق امام‌زین‌العابدین علیه‌السلام به حضرت علی می‌رساند. همچنین، نماد سلطنت پرلاک به نامهای الله، محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم‌السلام و سه شمشیر ذوالفقار مزین بود. حکومت پاسای یا سمودره پاسای<sup>۵</sup> نیز، دست‌کم در دوره‌ای، کاملاً شیعی بود و پس از آن، تشیع نفوذ سیاسی خود را بر منطقه پاسای از دست داد، اما در تصوف فلسفی و طریقت‌های صوفیه گرایش‌های شیعی تداوم یافت (ابوبکر آچه، ص ۲۳-۲۴؛ باروچی، ص ۱۸۲؛ بوستمم - احمد<sup>۶</sup>، ص ۱۹۸، ۲۰۵). در دوره سلطنت چیربون<sup>۷</sup> در جاوه اندونزی نیز، تحت تأثیر اندیشه‌های شیعی و صوفیانه سیتی جنار<sup>۸</sup> (← ادامه مقاله)، به جایگاه حضرت علی توجه ویژه می‌شد. به‌گونه‌ای که روی پرچم سلطنتی آن، که متعلق به سده دهم / شانزدهم است و امروزه در موزه نساجی جاکارتا نگهداری می‌شود، در کنار نقش ذوالفقار، تصویر ببری (نماد علی علیه‌السلام در این منطقه) منقوش به واژگان الله، لاله‌الاله و محمد رسول الله وجود دارد. اندونزیاییها به این نقش در زبان محلی «ماچن علی»<sup>۹</sup> (بر علی) می‌گویند، که معادل نماد شیر در رمزداری عرفان اسلامی (اسدالله) است. این پرچم، به نشانه ارادت به حضرت علی و اقتدار سلطان، در نبردها همیشه

1. Santos Morales

2. Aboebakar Atjeh

3. Ricci

4. Perlak

5. Samudera Pasai

6. Bustamam-Ahmad

7. Cirebon

8. Siti Jenar

9. Macan Ali

10. Demak

11. Wessing

12. Sudiana

13. Wieringa

14. Ali Murtolo/Murtadho

15. Datuk Abdul Jalil

نیز ← عابدین نوردین، ص ۸۷).

سونان قودوس<sup>۱</sup> / قُدُس، از دیگر اولیای جاوهای، نیز در گسترش تمایلات شیعی و تشیع در این منطقه سهم داشت. او بانی مسجد قودوس در ۱۵۴۹/۹۵۵ در جاوه مرکزی بوده است. سونان قودوس به جعفرالصادق مشهور بود و در کتیبه عربی این مسجد نیز لقب وی ذکر شده است، که یادآور ششمین امام شیعیان است. در عین حال، امام جعفر صادق علیه السلام یکی از مهم ترین سلسله های طریقه های سنی تصوف نیز به شمار می رود (فینر و فورمیک، ص ۵؛ سونیوتو، ص ۳۳۹؛ باروخی، ص ۱۷۹).

گروهی از پیروان اسماعیلیه\* نیز در ترویج تشیع در مینانگ کابائو<sup>۲</sup> و مجمع الجزایر اندونزی سهم بودند. آنها در حدود دویست سال در این محل (۷۳۹-۵۲۲/۱۱۲۸-۱۳۳۹) حکومت کردند و با سلطنت آنچه مناسبات گسترده داشتند. در اوایل سده سیزدهم / نوزدهم، بسیاری از شیعیان مینانگ کابائویی در جنگ پادری\* شکنجه و کشته شدند. پس از ۱۸۲۴/۱۲۳۹، بیشتر شیعیان این منطقه به مذهب شافعی گرویدند و شمار اندکی از شیعیان در سواحل غربی سوماترا، به خصوص در پاریمان<sup>۳</sup>، باقی ماندند (ظفر اقبال، ۱۳۸۴ ش ب، ص ۵۱؛ نیز ← عابدین نوردین، ص ۱۱۱؛ بوستم - احمد، ص ۱۹۹).

تشیع در ادبیات و رسوم مالایی. یکی از مهم ترین جلوه های ظهور و بروز تمایلات شیعی در جنوب شرقی آسیا را می توان در ادبیات کهن مالایی مشاهده کرد. ادبیات مالایی، پیش از ورود اسلام، تحت تأثیر عناصر بومی و هندی قرار داشت و در دوره اسلامی، از عناصر اسلامی متأثر شد. برای نمونه، در اسطوره های چام، به شاهزاده ای اشاره شده است که با ظهورش همه پادشاهان عالم او را ستایش خواهند کرد. این اسطوره پس از ورود اسلام رنگ اسلامی گرفت و به اسطوره شاهزاده علی<sup>۴</sup> مشهور شد (فاطمی، ص ۵۶).

امام علی و حضرت فاطمه در نسخه های خطی برجای مانده به زبانهای رایج در جنوب شرقی آسیا جایگاهی بسیار مهم دارند. در شماری از متون جاوی، به ویژه متون متعلق به سده های دوازدهم و سیزدهم / هجدهم و نوزدهم، امام علی به مانند جنگجو و قهرمانی بزرگ، شجاع و جسور، پارسا و صحابی خاص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم ستایش شده است. در این متون، امام علی اغلب در هیئت شاگردی تصویر شده که در کنار حضرت فاطمه، در حلقه تعلیمی پیامبر اکرم، به توصیه های

آن حضرت گوش فرامی دهد؛ نمونه آن متن جاوی سیرت پاندیتا رایب<sup>۵</sup> است که روایتی افسانه ای است از مبارزات و جنگهای صدر اسلام. همچنین، نقش حضرت فاطمه در متون آموزشی مالایی سده سیزدهم / نوزدهم به عنوان دختر پیامبر اکرم، همسر فداکار حضرت علی و شفیع زنان گناهکار مهم است (فینر و فورمیک، ص ۱۱۰-۱۱۱؛ ریتچی، ص ۵۷-۵۹؛ > تاریخچه و فرهنگ شیعه در جنوب شرقی آسیا<، همان مقدمه، ص XX). بحراللاهوت از دیگر آثار ادبیات دینی مالایی و واجد خصوصیات شیعی است. نویسنده آن، عبدالله العارف، از نخستین مبلغان صوفی مشرب است که در ۱۱۶۵/۵۶۰، برای نشر اسلام، از جزیره العرب به سمودره رفت. وجود داستانهای شیعی در ادبیات مالایی، نظیر حکایت نور محمد، از جمله در بحراللاهوت به خصوص در آنچه، شاهی دیگر از نفوذ فرهنگ و ادبیات شیعی در ادبیات مالایی است. حکایه نور محمد داستانی مالایی است که ظاهراً اصل آن فارسی بوده است. طبق این حکایت تمثیلی خداوند از نور خود پرنده ای باشکوه می آفریند که سر این پرنده حضرت علی، دو چشم آن حسنین و گردن آن حضرت فاطمه است و همه موجودات عالم از جمله ۱۲۴۰۰۰ پیامبر و ارواح را به واسطه این پرنده خلق کرده است (باروخی، ص ۱۶۰-۱۶۱، ۱۷۱-۱۶۸؛ حکایه نور محمد، ص ۹۱-۹۲؛ ویرینجا، ص ۹۹-۱۰۰؛ عابدین نوردین، ص ۱۰۶، ۱۱۵-۱۱۶).

شیخ ابوالخیرین حجر از نخستین صوفیان شیعه مذهب بود که در دوره سلطنت علاءالدین منصور شاه (۹۹۵-۹۸۹/۱۵۸۱-۱۵۸۷)، از مکه به آنچه مهاجرت کرد و اندیشه های شیعی و صوفیانه وی بعدها بر حمزه فنصوری\*، شمس الدین سمطرائی\* / سوماترائی و اتباع آنها اثر بسیار گذاشت. مهم ترین نماینده این جریان، حمزه فنصوری بود که در بسیاری از اشعار خود به اولین امام شیعیان اشاره کرده است. در سلطنت اسلامی پاجانگ در جاوه مرکزی نیز طریقه ای صوفیانه و شیعی مشهور به نور محمد شکل گرفت که تحت تأثیر ادبیات عرفانی فارسی بود (باروخی، ص ۱۸۲-۱۸۳؛ > تاریخچه و فرهنگ شیعه در جنوب شرقی آسیا<، همان مقدمه، ص XXI؛ ظفر اقبال، همانجا؛ نیز ← آنچه\*، برخی پژوهشگران عبدالرئوف سینگیلی\* را نیز از پیروان و مؤلفان آثار ادبی شیعی در آنچه دانسته اند، که به شیعه کوالا ملقب بوده است (← عابدین نوردین، ص ۱۰۰؛ ظفر اقبال، همانجا؛ نیز ← سونیوتو، ص ۴۱۹).

حکایت محمد حنفیه<sup>۶</sup> از مهم ترین آثار ادبی مالایی و

1. Sunan Kudus

2. Minang Kabau

3. Pariaman

4. Patenta Ali

5. Serat Pandhita Raib

6. The Hikayat Muhammad Hanafiyah



جاوه اندونزی، بزرگداشت ماه محرم\* و عاشورا\* است. از دیرباز، آنچه‌ایها نخستین ماه قمری را بولن اپی<sup>۹</sup> (ماه آتش) می‌گفته‌اند و امروزه نیز از این ماه با نامهای بولن اسن اوسن<sup>۱۰</sup> (ماه حسن و حسین)، اسن اوسن و اچورا<sup>۱۱</sup> (عاشورا) یاد می‌کنند. همچنین، جاوه‌ایها به زبان محلی، ماه محرم را بولن سورو<sup>۱۲</sup> (ماه عاشورا) و مینانگ‌کابائوییان بولن تابوک<sup>۱۳</sup> (ماه محرم) می‌نامیده‌اند (> تاریخچه و فرهنگ شیعه در جنوب شرقی آسیا <، همان مقدمه، ص XXI؛ عابدین نوردین، ص ۱۰۷، ۱۱۰؛ ظفر اقبال، ۱۳۸۴ ش ب، ص ۵۱). مراسم تابوت‌گردانی (تابوتیک)<sup>۱۴</sup> در جنوب شرقی آسیا نیز نمادی از نفوذ فرهنگی و تاریخی شیعه، به‌ویژه تحت‌تأثیر جنوب هند، است (فینر، ص ۱۸۷-۱۸۸؛ ظفر اقبال، ۱۳۸۴ ش ب، ص ۵۱-۵۲). گفته شده که رسم تابوت‌گردانی را شیخ‌برهان‌الدین (متوفی ۱۱۱۱/۱۷۰۰)، از عالمان و صوفیان سوماترا، در بنگکلو رواج داده‌است (فینر، ص ۱۹۰-۱۹۶؛ ظفر اقبال، ۱۳۸۴ ش ب، ص ۵۱).

**منابع:** سلیمان باروخی، *الطرق الصوفية في ماليزيا و اثرها على الدعوة الإسلامية*، سرمان، مالزی ۲۰۰۲/۱۴۲۳؛ حکایه نور محمد، *در اینله حکایه نور محمد دان نبی برچوکوردان نبی و افت ادات*، فطانی، تایلند: مطبعة بن هلالی، [بی‌تا.]: محمد بن ابی طالب دمشق، کتاب نخبة‌الدهر فی عجائب‌البَرّ و البحر، چاپ مهران، لایپزیگ ۱۹۲۳، چاپ افست بغداد [بی‌تا.]: راتب: سید العلم النبراس القطب الربانی طیب‌الانفاس، جاکارتا: مجلس تعلیم العیدروس، [بی‌تا.]: محمد ظفر اقبال، «تأثیر فارسی در ادبیات اندونزی»، نامه پارسی، سال ۱۰، ش ۴ (زمستان ۱۳۸۴ الف)؛ همو، «محرم در اندونزی»، چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، ش ۲۱ (اسفند ۱۳۸۴ ب)؛ مجموعه الموالد و ادعیه، [بی‌جا.]: فرجیتکن المعارف سندیرین برحد، بی‌تا.]: محمد ضیاء شهاب و عبدالله بن نوح، *الامام المهاجر احمد بن عیسی بن محمد بن علی العریضی بن جعفر الصادق: ماله و لنسله و للأئمة من اسلافه من الفضائل و المآثر*، جده ۱۴۰۰/۱۹۸۰؛

Abidin Nurdin et al., *Syiah di Aceh*, Celebes 2016; Hadji Aboebakar Atjeh, *Sekitar masuknya Islam ke Indonesia*, [Semarang], Indonesia 1985; Azyumardi Azra, "Kaum Syiah di Asia Tenggara: menuju pemulihan hubungan dan Kerjasama", in *Sejarah & budaya Syiah di Asia Tenggara*, ed. Dicky Sofjan, Jogjakarta, Indonesia: Sekolah Pascasarjana, 2013; Kamaruzzaman Bustamam-

تأثیرگذارترین اثر شیعی در جهان مالایی است. در این اثر، که پیش از سده نهم / پانزدهم از فارسی به مالایی ترجمه شد، واژه‌های فارسی بسیار وجود دارد. در حکایت محمد حنفیه، به شیوه‌ای افسانه‌ای به شرح زندگی امام‌حسن و امام‌حسین و حادثه کربلا پرداخته شده و اینکه چگونه محمد بن حنفیه\* انتقام برادران خود را می‌گیرد، یزید را شکست می‌دهد و به امام‌زین‌العابدین برای رسیدن به امامت یاری می‌رساند. مضمون حماسی این کتاب موجب شد تا سپاهیان مالاکا در جریان نبرد با مهاجمان پرتغالی برای ارتقای روحیه خود به خواندن آن بپردازند. حکایت محمد حنفیه برای مدتی طولانی، در مراسم عاشورا نیز قرائت می‌شد و حتی تا نیمه دوم سده سیزدهم / نوزدهم از پر فروش‌ترین آثار بومی بود (< حکایت محمد حنفیه، ص ۱۱۷-۲۶۶؛ > تاریخچه مالایی <<sup>۱</sup>، ص ۱۶۸؛ ویرینجا، ص ۹۸؛ فیضل موسی<sup>۲</sup>، ص ۱۶۰). > حکایت حسن حسین در دوران کودکی <<sup>۳</sup>، > حکایت حسن حسین در زمان شهادت <<sup>۴</sup> و حکایت تابوت<sup>۵</sup> سه اثر حماسی مهم شیعی دیگر در ادبیات کلاسیک مالایی‌اند (فیضل موسی، ص ۱۵۸؛ عابدین نوردین، ص ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۶؛ ظفر اقبال، ۱۳۸۴ ش الف، ص ۹۸). > حکایت حسن حسین در دوران کودکی <، داستانی کوتاه است به خط جاوی. > حکایت حسن حسین در زمان شهادت < نیز در واقع ادامه حکایت پیشین و درباره شهادت این دو امام به‌دست یزیدین معاویه است. از دیگر آثار متعلق به ادبیات شیعه در جنوب شرقی آسیا عبارت‌اند از: کتاب صفین، کتاب‌النهران، کتاب مقتل علی، حکایت راجا هندک<sup>۶</sup> و حکایت راجا لحد<sup>۷</sup> (فیضل موسی، ص ۱۵۸-۱۵۹؛ اسنوک هورخرونیه<sup>۸</sup>، ج ۲، ص ۱۷۶).

مولودی‌خوانی (< مولد\*) و خواندن ادعیه‌ای با مضامین شیعی از سنت‌های مسلمانان مالایی است که از گرایشهای شیعی و اظهار محبت و ارادت مالاییان به حضرت علی و فاطمه و حسنین حکایت دارد. برای نمونه، در «راتب‌العیدروس» پس از ستایش پیامبر اکرم، به منقبت اهل بیت پرداخته شده‌است (< راتب، ص ۶). همچنین در «مولد الدّیعی»، پس از مدح رسول اکرم و ثنای حضرت علی و سبطین و امامان زین‌العابدین و باقر و صادق علیهم‌السلام، اهل بیت آسمان‌الارض و کشتی نجات خوانده شده‌اند (< مجموعه الموالد و ادعیه، ص ۲۱۸). از مهم‌ترین رسوم شیعی در این مناطق، به‌ویژه در سوماترا و

1. Malay annals

2. Faizal Musa

3. Hikayat Hasan Husein tatkala kanak-kanak

4. Hikayat Hasan Husein tatkala Mati

5. Hikayat Tabut

6. Hikayat Raja Handak

7. Hikayat Raja Lahad

8. Snouck Hurgronje

9. Bulen Api/ Apui

10. Bulen Asan Usen

11. Acura

12. Bulan Suro

13. Bulen Tabuk

14. Tabuik

Malay hikayat literature", *Studia Islamika*, vol. 3, no.4 (1996); Zulkifli, *The struggle of the Shi'is in Indonesia*, Canberra 2013.

#### محمود رضا اسفندیار /

۲. پس از تشکیل کشورهای مستقل. در این مقاله، تنها به برخی از کشورهای جنوب شرقی آسیا پرداخته شده است، که درباره شیعیان آنها و فعالیتها و نهادهای مذهبی شان آگاهی بیشتری در دست است.

الف. اندونزی. حضور تشیع در اندونزی، به ویژه در آچه\*، هم‌زمان با ورود اسلام به این سرزمین بوده و تشیع از آغاز یکی از عوامل مهم ترویج فرهنگ، آداب و رسوم و سنتهای دینی و مذهبی در این منطقه بوده است (برای اطلاع بیشتر از پیشینه تاریخی تشیع در اندونزی ← همین مقاله، بخش ز، قسمت ۱: از آغاز تا تأسیس کشورها)، ولی تمایل به احیای تشیع در اندونزی در اوایل دهه ۱۳۶۰ ش / ۱۹۸۰ و تحت تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران\* در ۱۳۵۷ ش / ۱۹۷۹ ایجاد شده است (← ادامه مقاله).

آمار دقیق و رسمی از جمعیت شیعیان در اندونزی در دست نیست. بنابراین گزارش مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام و برخی مراکز دیگر در قم، جمعیت شیعیان اندونزی حدود سه تا چهار میلیون تن برآورد شده است. وزارت خارجه آمریکا نیز، در گزارش سالانه آزادی مذهبی در ۱۳۸۴ ش / ۲۰۰۵، به طور تلویحی این آمار را تأیید کرده است (← مارسینکوفسکی<sup>۱</sup>، ص ۱۴؛ > «اندونزی»<sup>۲</sup>، ۲۰۱۷؛ رکن آبادی و بروجردی، ص ۶۵).

شیعیان اندونزی در برابر عنوان اهل سنت و جماعت، که اکثریت سنی اندونزی برای خود به کار می‌برند، خود را پیروان اهل بیت می‌خوانند. آنها عمدتاً شیعه دوازده امامی اند و در شهرهای جاکارتا<sup>۳</sup>، باندونگ<sup>۴</sup>، سورابایا<sup>۵</sup>، بانگیل<sup>۶</sup> (مهم‌ترین کانون تشیع در اندونزی)، بوگور<sup>۷</sup>، یوگیاکارتا<sup>۸</sup> / جوگجاکارتا<sup>۹</sup> (با سه روستای کاملاً شیعه‌نشین در حومه)، سمارانگ<sup>۹</sup>، ماکاسار<sup>۱۰</sup>، لامپونگ<sup>۱۱</sup> و مالانگ<sup>۱۲</sup> زندگی می‌کنند (مارسینکوفسکی، همانجا؛ ذوالکفلی<sup>۱۳</sup>، ص ۷۹؛ لطیف<sup>۱۴</sup>، ص ۳۱۵؛ شیرخانی و اشرفی، ص ۱۴۶-۱۴۷). زندگی شیعیان به لحاظ اقتصادی در سطح متوسط است؛ اگرچه، در میان آنها تاجر و ثروتمند نیز وجود دارد. شیعیان به سبب فقدان تشکیلات سازمان‌یافته، تا به امروز نقشی در حکومت اندونزی نداشته‌اند و اغلب بر اثر فشارها و تهدیدها تقیه می‌کنند (مارسینکوفسکی، ص ۱۵؛

Ahmad, "Sejarah Syiah di Aceh", in *ibid*; Julispong Chularatana, "Muslim Syiah di Thailand: dari periode Ayutthaya sampai sekarang", in *ibid*; Muhammad Faizal Musa, "Sayyidina Husein dalam teks klasik Melayu", in *ibid*; S. Q. Fatimi, *Islām comes to Malaysia*, ed. Shirle Gordon, Singapore 1963; R. Michael Feener, "Alid piety and state-sponsored spectacle: tabot tradition in Bengkulu, Sumatra", in *Shi'ism in Southeast Asia: 'Alid piety and sectarian constructions*, ed. Chiara Formichi and R. Michael Feener, London: Hurst & Co., 2015; R. Michael Feener and Chiara Formichi, "Debating 'Shi'ism' in the history of Muslim Southeast Asia", in *ibid*; *The Hikayat Muhammad Hanafiyyah: a medieval Muslim-Malay romance*, [ed.] L. F. Brakel, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975; *Malay annals*, tr. C. C. Brown, [Kuala Lumpur]: The Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 2010; Christoph Marcinkowski, "Facets of Shi'ite Islam in contemporary Southeast Asia (I): Thailand and Indonesia", RSIS, 2006. Retrieved Jan. 19, 2020, from <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/rsis-pubs/WP120.pdf>; William Marsden, *The history of Sumatra: containing an account of the government, laws, customs, and manners of the native inhabitants*, [London] 1811; Ronit Ricci, "Soldier and son-in-law, spreader of the faith and scribe: representations of 'Alī in Javanese literature", in *Shi'ism in Southeast Asia*, *ibid*; Yusuf Roque Santos Morales, "Signifikansi Syiah periode Alawi pra-Hispanik hingga Itsna Asyariyah modern di Filipina", in *Sejarah & budaya Syiah di Asia Tenggara*, *ibid*; *Sejarah & budaya Syiah di Asia Tenggara*, ed. Dicky Sofjan, Jogjakarta, Indonesia: Sekolah Pascasarjana, 2013; Christiaan Snouck Hurgronje, *The Achehnese*, tr. A. W. S. O'Sullivan, Leiden 1906; Dadan Sudiana, "Analysis of Macan Ali symbols of sultanate Cirebon", *Bandung Creative Movement (BCM) journal*, vol. 1, no.1 (2014); Agus Sunyoto, *Atlas Wali Songo*, Jakarta 2017; Robert Wessing, "The last tiger in east Java: symbolic continuity in ecological change", *Asian folklore studies*, vol. 54, no.2 (1995); Edwin Wieringa, "Does traditional Islamic Malay literature contain Shi'itic elements? 'Alī and Fātimah in

1. Marcinkowski

2. "Indonesia"

3. Jakarta

4. Bandung

5. Surabaya

6. Bangil

7. Bogor

8. Yogyakarta/ Jogjakarta

9. Semarang

10. Makassar

11. Lampung

12. Malang

13. Zulkifli

14. Latief